

DUPKA GYÖRGY

MAGYAR HADIFOGLYOK A BALTIKUMBAN (1944–1953)

(LÁGEREK, NYUGHELYEK BEJÁRÁSA ÉS HELYSZÍNELÉSE)

TÖRTÉNELMI SZOCIOGRÁFIA

I. rész.

ÉBREDEZŐ EMLÉKEZET A GUPVI-GULAG BIRODALMÁRÓL

A hadifogságba és a malenkij robotra a szovjet táborokba elhurcoltak, a kollektív büntetés alá eső magyarság, németiség tragikus sorsával kapcsolatosan – a rendszerváltás utáni évtizedekben, különösen az ezredforduló után – előrehaladott kutatás tapasztalható.

Ezért is példaadónak tartjuk a Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Körének (elnök: *Matkovits Kretz Eleonóra*, a továbbiakban pécsi Német Kör) eddig hat alkalommal megvalósított „Emlék- és kutatóút” projektjét.

Mindegyik zárandókúton szakértőként vettem részt, a változó összetételű csoporttal 2009–2022 között mintegy 60 ezer km-t tettünk meg a kelet-ukrajnai, oroszországi, azerbajdzsáni, georgiai, örményországi, kazahsztáni, üzbegisztáni, lettországi, észtországi hadifogoly-émlékhelyeken, ahol előtünk ilyen céllal magyar civil expedíció még nem járt.

A kutatással is egybekötött öt zárandok- és emlékút tapasztalatait három eddig megjelent kiadvány tartalmazza.¹ Ezekben a szovjetunióbeli

¹ BAKURA SÁNDOR–DUPKA GYÖRGY „Otthon a könny is édes” 1944–1955. Tanulmányok, riportok. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2009. <https://mek.oszk.hu/11000/11023/11023.pdf> (Megtekintések: 4000, 2025.01.17.); DUPKA GYÖRGY: „Hová tűnt a sok virág...” Időutazás az Uralba magyar és német rabok nyomában (1941–1955). Intermix Kiadó Ungvár–Budapest, 2012. <https://mek.oszk.hu/11300/11392/11392.pdf> (Megtekintések: 5365, 2025.01.17.); DUPKA GYÖRGY: Magyar GULÁG-GUPVI-rabok Euráziában. Felfedett nyomok Oroszország (Baskíria, Tatár föld, Csecsenföld), Kaukázus (Azerbajdzsán Georgia, Örményország), Ázsia (Kazahsztán, Üzbegisztán) régióiban. Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2021. <https://mek.oszk.hu/22700/22721/22721.pdf> (Megtekintések: 2303, 2025.01.17.)

kényszermunkára elhurcolt civilek, magyar hadifoglyok, valamint a GULAG-rabságra ítélt személyek tragikus sorsával is foglalkozom, hiteles adatközlők, levéltári dokumentumok segítségével bemutatom szenvedéstörténetük elfeledett helyszíneit.

A három kiadvány az OSZK Elektronikus Könyvtárában is elérhetővé vált, eddigi megtekintések száma: 11 860 a 2025. április 2-i állapot szerint. A bemutatott lágerek, a magyar rabok témája iránt érdeklődők száma fokozatosan növekszik.

Mint elkötelezett GULAG–GUPVI-kutató, ezúttal társaimmal a Balti régióban kerestük fel és helyszínelünk az egykori fogolytáborokat, a megmaradt nyughelyeket. Továbbá felkerestük a témával foglalkozó intézményeket, szervezeteket, az ottani történészeket. Elbeszélgettünk a térség szakembereivel, diplomatákkal, közéleti személyiségekkel, anyaországi és kárpátaljai származású emberekkel, akiktől a magyar hadifoglyok kapcsán adatokat gyűjtöttünk.

Lettország és Észtország munkatáborainak magyar vonatkozású története a litvániai táborok helyzetelemzésével zárul, így válik kerekké a történet, amelynek általunk kiemelt főszereplői a magyar katona foglyok, internált civilek.

A helyszínelések alatt szerzett tapasztalatokat, élményeket, a feldolgozott magyar, orosz, lett, észt és litván adatbázisokat, információkat, levéltári forrásokat könyv alakban jelentetem meg. Egyúttal a szovjet táborokba hurcolt magyar raboknak és azóta tragikus hirtelenséggel elhunyt **dr. Havasi János** jeles lágerekutatónak kívánunk méltó emléket állítani, mert a halottjaink mindig velünk vannak: segítenek, erőt adnak az élők közösségének. Ezekkel a gondolatokkal ajánlom munkámat a hozzátartozók, az érdeklődők figyelmébe.

HOL VOLTAK FOGOLYTÁBOROK A BALTIKUMBAN?

A hadifoglyok sorsával is foglalkozó kiváló történésztársunk, **Für Lajos** szavaait idézve: „Az áldozathozók egyik hatalmas nagy tömbjét a fogoly- és kényszermunkatáborok sokasága alkotta. Ma sem tudjuk pontosan, hogy hol voltak keleten és nyugaton olyan fogolytáborok, ahol magyarok is raboskodtak. Csak azt tudjuk, hogy Franciaországtól a Szovjetunióig, Dániától Romániáig igen széles az a kontinensnyi terület, ahol ezreket és ezreket tartottak fogva. (...) Ma sem tudjuk, csak becsülni lehet: a szovjet-orsz táborokban mindösszesen 200 ezer, esetleg 300 ezerre tehető azoknak a száma, akik soha többé nem láthatták hazájukat. Csontjaik jeltelen tömegsírokban porladnak, szétszóródva a hatalmas ország beláthatatlan terén.”

A baltikumi fogolytáborok, az ott raboskodó magyarok, az odahaltak ügye, kérdésköre – egyértelműen kijelenthető – máig „fehér foltnak” számít a magyar lágerkutatókban és történétírókban, mert eddig még nem készült átfogó, részletes, tényfeltáró elemzés.

Meg kell említenem, hogy a Baltikumban raboskodott magyarokról néhány levéltári iratot találtam a 2006-ban kiadott *Magyar hadifoglyok a Szovjetunióban. Dokumentumok (1941–1953)* című gyűjteményben, amelynek **Varga Éva Mária** a főszerkesztője. Ebben a forráskiadványban a balti országok táboraiiban őrzött magyar hadifoglyokra vonatkozó néhány iratot, adatot is találtunk. A *Függelék* első és második táblázatában csupán hat olyan GUPVI-láger került feltüntetésre, ahol 1943–1955 között magyar hadifoglyok is tartózkodtak.²

Balti országok	Hdf. tábor megnevezése	Hdf. tábor száma	Hdf. kórházak száma	Hdf. kórházak elhelyezkedése
Észt SZSZK	Ahtmei	135		
Észt SZSZK	Tallinni	286		
Észt SZSZK			1011	Vari-Nurmi, Erra, Virumaii járás
Litván SZSZK	Sibinói	184		
Litván SZSZK	Kaunasi	296		

² VARGA ÉVA (szerk.): 2006. 487–490., 495.

Litván SZSZK	Litván	390		
Litván SZSZK			2652	Silute
Lett SZSZK	Balti-tenger melléki	350	3338	Riga, Vadagstes utca
Lett SZSZK			4379	Riga, Krasznoarmejszki kerület

Egy-két dolgot azonban meg kell jegyezni, a fenti táblázatban a balti országokra vonatkozó táborok és kórházak száma hiányos. Az általam felkutatott adatok szerint a balti országokban 1944–1949 között körülbelül 22 főtábor s ezek számos alegységét az NKVD GUPVI központilag működtette.

A GUPVI-lágereket és a GULAG-büntetőtáborokat egymástól itt is elkülönítették.

A Szovjetunió többi régiójához hasonlóan a hadifoglyok, civil internáltak, munkaszolgálatosok sorsa alapvetően a baltikumi hadifoglytáborokban is azonos volt, különbséget köztük nem tettek.

A Balti országok táborai a magyar hadifoglyok, internáltak az NKVD front menti átvevő-továbbító állomásairól (SZPV, FPPL), többek között az 1., 2., 3., és 4. Ukrán Front, az 1. és 2. Balti Front, a Nyugati Front, továbbá a Belorusz Front, a Tenger melléki Különleges Hadsereg, a Karéliai és Volhovi Frontok és a volt Északnyugati Front gyűjtő-, szűrőtáboraiából érkeztek, miután az úgynevezett „háborús bűnösöket” soraikból kiemelték.

AHOL MAGYAROK IS RABOSKODTAK

A legkorábbi irat szerint *M. Sz. Krivenko* (1904–1954) altábornagy, a Szovjetunió Belügyminisztériuma Hadifogly és Internáltügyi Főparancsnokságának parancsnoka³ 1946. április 8-án kimutatást készített feletteseinek a szovjet táborokban fogva tartott magyar rabokról.⁴ A Lett, Észt és Litván SZSZK-ra vonatkozó adatok szerint 898 hadifogly került a nyilvántartásba. A balti országokban a hadifoglyok megoszlását az alábbi táblázat szemlélteti:

³ Krivenko altábornagy a SZU NKVD/MVD parancsnoka 1945.02.02. és 1947.02.18. között. 1947.02.18-án saját kívánságára elbocsájtották. VARGA ÉVA (szerk.): 2006. 354., 534.

⁴ VARGA ÉVA (szerk.): 2006.351. Forrás: RGVA f.1p. op. 12e. gy.20 l. 7-10. Géppel írt másolat.

Balti országok	Összesen	Táborokban	Hdf. kórházakban
Lett SZSZK	75	75	-
Észt SZSZK	723	721	2
Litván SZSZK	100	92	8
	898	888	10

*A magyar hadifoglyok száma a balti országokban
az 1946. április 8-i állapot szerint⁵*

Egy évvel később **Krivenko** altábornagy utódja, **T. F. Filippov**⁶ (1899–1974) altábornagy, az SZU MVD GUPVI parancsnoka a felettesének a magyar hadifoglyokról és internáltokról szintén hasonló tartalmú kimutatást állított össze az 1947. április 1-jei állapot szerint. Ebből a Balti országokra vonatkozóan megtudjuk, hogy 1978 magyar rab tartózkodott az itteni táborokban.⁷ Sajnálatos, hogy a korábban szabadultak távozásáról, az internáltokról, a meghalt magyar rabok számáról nem készült feljegyzés. Azonban az alábbi kimutatás így is tanulságos.

Balti országok	Összesen	Táborokban	Hdf. kórházakban
Lett SZSZK	1288	1276	12
Észt SZSZK	558	461	97
Litván SZSZK	132	95	37
Összesen:	1978	1832	146

*A magyar hadifoglyok száma a balti országokban
az 1947. április 1-jei állapot szerint⁸*

A SZU MVD GUPVI főparancsnoksága 1947. március 14-i, „titkosnak” minősített összefoglaló jelentésében⁹ magyar és más nemzetiségű hadifoglyok munkaerőhasznosításáról, elosztásáról, a munkahelyekről és az ágazati minisztériumokról is találtunk adatokat. A terjedelmes dokumentum¹⁰

⁵ VARGA ÉVA (szerk.): 2006.354.

⁶ Filippov Tarasz Filippovics altábornagy 1947.03.08-tól 1949.10.29-ig az SZU MVD GUPVI parancsnoka.

⁷ Forrás: RGVA f.l.p. op. 12e. gy.20 l. 64-70. Géppel írt, korabeli másolat.

⁸ VARGA ÉVA (szerk.): 2006. 368.

⁹ VARGA ÉVA (szerk.): 2006. 240–241.

¹⁰ Forrás: RGVA f.l.p. op. 5i. gy.11. l. 4-41. Géppel írt, eredeti példány.

szerzője **I. Sz. Gyenyiszov¹¹** (1899–?) hadbiztos, hadtáp alezredes, az SZU MVD GUPVI 1. számú parancsnokságának parancsnokhelyettese, az iraton saját kezű aláírása szerepel.

A balti országok területén lévő vállalatok megnevezése	Minisztérium	Összes foglalkoztatott hadifogoly	Ebből román	Ebből magyar	Összesen
Lett SZSZK román 47 fő magyar 1272 fő -1318 fő Ezek közül az alábbi munkahelyen dolgozik: Broceni cementgyár	Építőanyag-ipari	735	25	195	220
Észt SZSZK román 67 fő magyar 472 fő -539 fő Ezek közül az alábbi munkahelyen dolgozik: UVSZR - Észt vasút	Közlekedési	220	-	31	31
Litván SZSZK román 114 fő magyar 76 fő -190 fő Ezek közül az alábbi munkahelyen dolgozik: Goszsztroj tröszt 1.sz. Építőipari Főigazgatóság	Litván SZSZK Minisztertanácsa	782	84	76	160
Összesen a népgazdaságban		1737	109	308	411

Táblázat a magyar és román hadifoglyok munkaerőhasznosításáról, elosztásáról a munkahelyek és az ágazati minisztériumok megnevezésével

¹¹ Ivan Sztjepanovics Gyenyiszov hadtápezredes 1943.07.10-től az SZU NKVD GUPVI 2. ügyosztályának, majd az 1. számú parancsnokságának parancsnokhelyettese, 1951.06.25-től az SZU MVD GUPVI parancsnokhelyettese.

A hivatalos munkaerőhasznosításon kívül a nehéz fizikai munkára alkalmatlan hadifoglyokat a táborok varrodáiban, cipész-, asztalosműhelyeiben és egyéb, a táborok saját szükségleteinek kielégítését szolgáló műhelyekben, valamint a táborok javító-karbantartó munkáin és kisegítő gazdaságaiban, kiszolgáló szerveinél (konyha, mosoda, területrendezés stb.) alkalmazták. A tiszteket nem dolgoztatták. A munka alól felmentést csak a kórházi kezelésen résztvevő rabok, valamint a rokkantak, krónikus betegségben szenvedők kaptak.

Az eddig idézett, a balti országokra is vonatkozó dokumentumgyűjtemény a hadifogolytáborok és kórházak temetőinek jegyzékével zárul. A temetkezési nyilvántartó könyvekből készült kivonat szerint a Balti térség országaiban 55 magyar hadifogoly van eltemetve.¹²

Balti országok	Tábor, táborrészleg, hdf. kórház	A temető elhelyezkedése	Az eltemetettek száma (hadifoglyok /internáltak)
Lett SZSZK	350. tábor Táborparancsnokság	1) Ventspils	2
	3338. kórház 1. temető 4379. kórház 2. temető	2) Riga, Vadagstes utca 3) Riga, Krasznoar-mejszki kerület	1 3/1
			Összesen: 6/1
Észt SZSZK	135. tábor	1) Ahtme, Jihvimaai járás	7
	286. tábor Tartu részleg	2) Tartu, Alekszand- rovszki temető	1
	Valga részleg	3) Valga, fűrésztelep környéke	27
	1011. kórház 2.temető	4) Vari-Nurmi, Erra, Virumaai járás,	7
			Összesen: 42
Litván SZSZK	296., 390. tábor	1) Kaunas, Sanci peremváros	3
	2652. hdf. kórház és 184. tábor	2) Silute	3
			Összesen: 6
			Mindösszesen: 55

Temetők jegyzéke (nem korábban, mint 1949-ben)

¹² VARGA ÉVA (szerk.): 2006. 495.

A balti országok területén eltemetett magyar hadifoglyok az éhség, a fagyhalál és a pusztító betegségek okozta végelgyengülés miatt haltak meg, és napjainkban már jeltelen rabtemetőekben nyugodnak.

1945–1948 között az NKVD GUPVI illetékes vezetői a hol egyénileg, hol csoportosan szabadult magyar foglyok hazaszállítását, repatriálását vasúti szerelvényeken a romániai Foksányon (FPPL-176) és Máramaroszigeten (FPPL-36) át szervezték meg.

1949 után viszont a vasútvonalat követve, többnyire Kijeven, Lembergen, Csapon keresztül a magyar határig kiterő nélkül transzportálták a hadifoglyokat.

A magyar katonák, polgári személyek elhurcolásáról, szenvedéstörténetükről, a megbélyegzettek helyzetéről a rendszerváltozásig nyilvánosan beszélni, róluk írni, visszaemlékezéseiket közölni nem volt szabad. A téma iránt érdeklődők előtt a levéltárakat is lezárták. A történészek csak a Gorbacsov-korszaktól kezdve mertek objektív írásokat publikálni a hadifoglyokról, a munkatáborokról.

Az elmúlt harmincöt év alatt közel félezerre tehető a témában megjelent könyvek száma. Az anyaországban és a külhoni régiókban komoly kutatások zajlanak. Idős és fiatal történészek egyre elszántabban folytatják az adatgyűjtést és a korabeli dokumentációk feltárását, elemzését. A szakemberek között kemény vita zajlik arról, pontosan hány magyar embert is hurcoltak el a szovjet hadifogolytáborokba, s onnan mennyien tértek haza és hányan nem tértek vissza.

Egyre többen egybehangzóan vallják, az elhurcolt magyarok reális száma nyolcszázezer körüli lehetett, és közel tizenöt-húsz százalékuk halhatott meg a táborokban, ezzel párhuzamosan növekszik azok száma is, akiknek a hazatéréséről nincs igazolható adat, akik nyomtalanul eltűntek a hetekig tartó út során. Lassan az élő szemtanúból is kifogytunk, így az adategyeztetésekre sem kerülhet sor. Sajnos a túlélők feje fölött eljárt az idő, és egyre kevesebben vannak köztünk azok, akik a 80 éve történt sztálini meghurcoltatásokról, szenvedéstörténetükről, a vérzivataros időszakról beszélni tudnának.

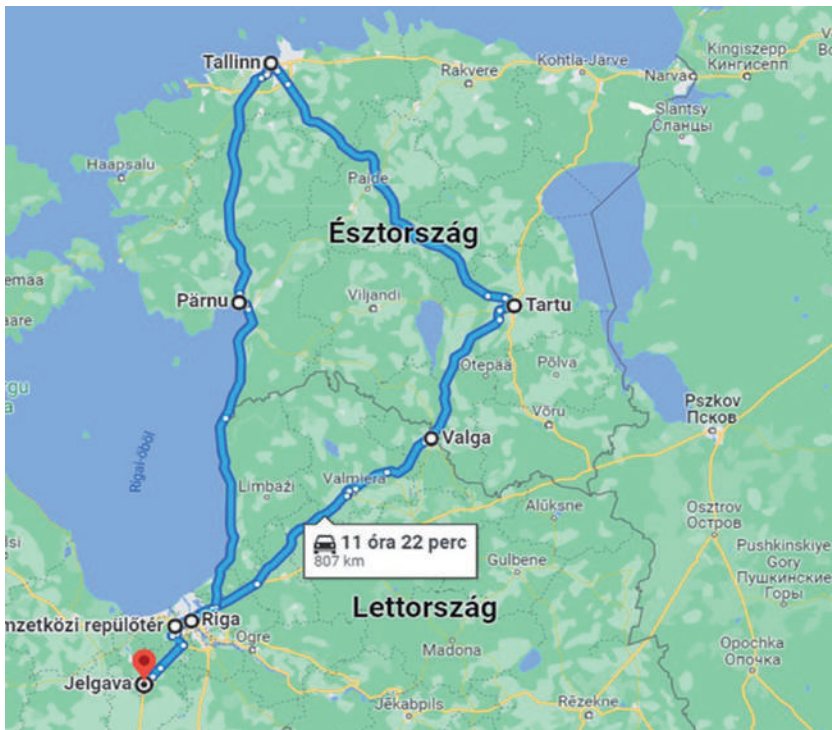
KUTATÁS, TÉNYFELTÁRÁS ÉS EMLÉKEZETKULTÚRA A BALTIKUM ORSZÁGAIBAN

Mint ismeretes, a Magyar Nemzeti Levéltár (Adatbázisok Online, Szovjet táborok magyar foglyai) netfelületére 679 339 dokumentumot, illetve orosz nyelvű kartont töltöttek fel.

A validálás folyamata során sok száz, a balti táborokban raboskodott magyar hadifogoly és civil internált nevére bukkantam. Számos esetben eltorzított személyi adataik kigyűjtése rendkívüli türelmet, figyelmet és hozzáértést igényelt.

Az Orosz Hábórus Emlékbizottság által 2005-ig a magyar hadisírgondozó irodának átadott 66 277 szovjet fogságban elhunyt magyar személy listáját is sikerült összeállítani.¹³

A fentebbi dokumentumok és az általam feldolgozott kartonok alapján jelentős számbeli eltérésekkel kellett szembesülnöm. Feltételezhető, hogy a lágerparancsnokságok hanyagul kezelték a magyar rabok pontos nyilvántartását, mert egyes lágerek esetében a megadott számok pontatlanok. Mindegyik balti lágerről kimutatást és nevesített listát készítettem azért, hogy a magyar rabok számáról megközelítőleg hiteles végeredményt kapjak.

¹³ GYÖRGY ZSOMBOR: Hazafelé. *Magyar Nemzet*, 2011.01.02. <https://magyarnemzet.hu/archivum-magyarnemzet/2011/01/hazafele>

Mindezek tudatában kijelenthetem, hogy a Baltikum GUPVI-táboraiiban nem 1978, hanem közel háromezer magyar hadifogoly, magyar internált és munkaszolgálatos raboskodott, és az elhaltak száma nem 55, hanem mintegy 100 főt temettek el a három köztársaságban.

A német hadisírgondozók és a magyar diplomáciai testület együttműködésének köszönhetően – az utókor számára is – az elhanyagolt hadifogoly-temetőik közül többet felújítottak *Salaspilsben, Valgában, Tartuban, Lavassaareben* és más településeken.

A közel 3 ezer kilométeres emlékúton felkerestük a Baltikumban egykor létezett hadifogolytáborok némelyikét. Rigában, Valgában, Tartuban, Tallinnban, Parnuban és más településeken adatokat gyűjtöttünk, helyszínelünk, emlékeztünk, koszorúztunk. Sokan örökre itt maradtak, kegyelettel emlékeztünk rájuk.

Találkoztunk az itt szolgáló magyar diplomatákkal, a lettországi, észtországi magyar diaszpóra szervezetek vezetőivel, az intézmények, egyetemek történészeivel, vezető szakembereivel, megtekintettük az egykori szovjet rezsim népiértését bemutató múzeumok kiállításait, levéltárak dokumentumait stb.

Előttünk ilyen céllal magyar civil expedíció még nem járt Lettországra, Észtországra és Litvániára. A leigázott balti országok is több mint 70 éven át a szovjet birodalomhoz tartoztak. 1991–1992-ben a szovjet impérium szétesését követően utódállamokként jöttek létre – napjainkban független, dinamikus fejlődő országok –, az ENSZ, az Európai Unió, az Észak-atlanti Szerződés Szervezete (NATO) tagállamai közé tartoznak.

A Baltikum államaihoz kapcsolódó történelmi szociográfia is arra figyelmeztet, hogy a *Sztálin* nevével fémjelzett GULAG vagy a GUPVI éppen úgy a gonoszság szimbólumai, mint ahogy *Hitlerék* megsemmisítő táborai *Aschwitz-Birkenau* vagy *Mauthausen* közelében.

Ezért a hitelesen cselekvő történészek fontos küldetése legyen az is, hogy a magyarság, németiség internálása ne maradjon többé az európai történetírás szégyenfoltja, a történettudomány tabuja, hogy az európai népek családjában a *malenkij robot* – a *holokauszthoz* hasonlóan – ne csak a közbeszéd témája, hanem a tanintézetekben a folyamatos oktatás tárgya is legyen.

Folytatása következik.